

ISLOM DINI VA MILLIY MADANIYAT UYG'UNLIGI

Abduraximova Maftuna Maxammadjon qizi

Namangan davlat universiteti Tarix yo'nalishi talabasi

Mabduraximova050@gmail.com.DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21381862>

Annotatsiya: Mazkur maqolada Islom dini va o'zbek milliy madaniyatining tarixiy hamda ma'naviy uyg'unligi tahlil qilinadi. Arab xalifaligi davridagi ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar, "Sharq Renessansi" davridagi ilmiy yuksalish hamda "Bayt ul-hikma" akademiyasida Markaziy Osiyolik allomalarning tutgan o'rni yoritilgan. Shuningdek, islomiy qadriyatlarning xalq pedagogikasi, me'morchilik va milliy xarakter shakllanishidagi transformatsion ta'siri asoslab berilgan. Maqola so'ngida milliy-diniy qadriyatlarning yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati va ma'naviy immunitetni shakllantirishdagi roli xususida xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Islom dini, milliy madaniyat, Sharq Renessansi, Bayt ul-hikma, xalq pedagogikasi, ma'naviy immunitet, milliy o'zlik, me'morchilik, allomalar merosi.

Abstract: This article analyzes the historical and spiritual harmony between the Islamic religion and Uzbek national culture. It highlights the socio-political changes during the Arab Caliphate, the scientific revival during the "Eastern Renaissance," and the role of Central Asian scholars in the "Bayt al-Hikma" (House of Wisdom) academy. Additionally, the transformational impact of Islamic values on folk pedagogy, architecture, and the formation of national character is substantiated. The article concludes with insights into the importance of national-religious values in youth education and their role in developing spiritual immunity.

Keywords: Islamic religion, national culture, Eastern Renaissance, Bayt al-Hikma, folk pedagogy, spiritual immunity, national identity, architecture, heritage of scholars.

Аннотация: В данной статье анализируется историческая и духовная гармония между исламом и узбекской национальной культурой. Освещаются социально-политические изменения в период Арабского халифата, научный подъем в эпоху «Восточного Ренессанса», а также роль ученых Центральной Азии в академии «Байт уль-хикма» (Дом мудрости). Кроме того, обосновано трансформационное влияние исламских ценностей на народную педагогику, архитектуру и формирование национального характера. В завершение статьи приводятся выводы о значении национально-религиозных ценностей в воспитании молодежи и их роли в формировании духовного иммунитета.

Ключевые слова: ислам, национальная культура, Восточный Ренессанс, Байт уль-хикма, народная педагогика, духовный иммунитет, национальная идентичность, архитектура, наследие ученых.

Har bir millatning o'zligi uning madaniyati, tili va diniy e'tiqodi bilan uzviy bog'liqdir. O'zbek xalqining ko'p asrlik tarixida Islom dini shunchaki e'tiqod bo'lib qolmay, xalqimizning turmush tarzi, dunyoqarashi va ma'naviy qiyofasini shakllantirgan asosiy omillardan biriga aylandi. Bugungi globalashuv davrida milliy madaniyatimizning sof holda saqlanishi va rivojlanishida islomiy qadriyatlarning o'rini o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Xalqimizning "andisha", "sharm-hayo", "oqibat" va "mehmondo'stlik" kabi o'ziga xos xislatlari asrlar davomida Islom ma'rifati bilan sug'orilgan. Buyuk ajdodlarimiz — Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Abu Rayhon Beruniy kabi allomalarning ilmiy va ma'naviy merosi din va dunyoviy ilm, milliy g'urur va diniy bag'rikenglikning yuksak namunasidir.

Arablarning O'rta Osiyoga kirib kelishi mintaqa tarixidagi eng muhim burilish nuqtasi hisoblanadi. Bu jarayon VII asrning ikkinchi yarmida boshlanib, VIII asrning o'rtalariga kelib o'zining yakuniy bosqichiga yetdi. VII asrning 40-50-yillarida arab qo'shinlari dastlab Xuroson hududlarini egallab, Amudaryo bo'ylariga yetib kelishdi. Mintaqani uzil-kesil fath etish va Islom dinini mustahkamlash jarayoni bevosita sarkarda Qutayba ibn Muslim nomi bilan bog'liqdir.

Qutayba ibn Muslim 705-715-yillar oralig'ida Baykand, Buxoro, Samarqand va Xorazm kabi yirik ijtimoiy-siyosiy markazlarni egalladi. Dastlabki davrda mahalliy aholining diniy qarashlari rang-barang bo'lib, zardushtiylik, buddaviylik va xristianlik kabi dinlar mavjud edi. Islom dinining yoyilishida iqtisodiy va ijtimoiy omillar muhim rol o'ynadi. Xususan, Islomni qabul qilgan aholining jon solig'idan ozod qilinishi va savdo yo'llaridagi imtiyozlar dinning tezroq ommalashishiga xizmat qildi. 751-yilda sodir bo'lgan Talas jangi Markaziy Osiyo taqdirini uzil-kesil belgilab berdi [1. 324-bet]. Ushbu jangda Arab xalifaligi va mahalliy kuchlar ittifoqining g'alabasi mintaqada Islom sivilizatsiyasining uzoq muddatli hukmronligini ta'minladi.

Mintaqada Islom dinining qaror topishi nafaqat e'tiqodiy, balki ulkan madaniy evrilishlarga ham yo'l ochdi. Arab tili va yozuvining kirib kelishi bilan bu til nafaqat ibodat, balki fan, falsafa va davlat boshqaruvining asosiy muloqot vositasiga aylandi. Mazkur jarayon mahalliy xalqlarning ko'p asrlik boy madaniy merosi bilan uyg'unlashib, jahon sivilizatsiyasi xazinasini boyitgan "Sharq Renessansi" uchun mustahkam poydevor yaratdi. Shaharlarda mahobatli masjidlar va ma'rifat o'choqlari bo'lmish madrasalar qad ko'tara boshladi. Bu esa o'z navbatida, ta'lim tizimining tubdan isloh qilinishiga va jamiyatda mutlaqo yangicha intellektual muhitning shakllanishiga zamin hozirladi.

IX–XII asrlarni qamrab olgan Islom Renessansi (Sharq Uyg'onish davri) Markaziy Osiyo hududida ilm-fan, madaniyat va falsafaning misli ko'rilmagan darajadagi yuksalishi bilan tarix sahifalaridan joy oldi. Bu davr insoniyatga nafaqat yangi ilmiy kashfiyotlarni, balki yuksak ma'naviyat va gumanistik g'oyalarni ham tuhfa etdi.

Islom dinining ilm talab qilishni har bir musulmon uchun farz deb e'lon qilishi mintaqada misli ko'rilmagan intellektual burilishga turtki bo'ldi. Bu davrda arab tili xalqaro fan tiliga aylangan bo'lsa-da, islomiy sivilizatsiyaning eng yirik vakillari aynan Markaziy Osiyo tuprog'idan yetishib chiqdi. Ayniqsa, xalifa Al-Ma'mun (813-833) hukmronligi davrida ilm-fan sohasiga davlat darajasida homiylik qilish

an'anasi shakllandi. Natijada tabobat, falsafa, astronomiya va matematika fanlariga oid yunon, suriya, sanskrit, pahlaviy hamda xorazmiy tillaridagi noyob asarlar arab tiliga tarjima qilindi.

Al-Ma'munning bevosita tashabbusi bilan Bag'dodda tashkil etilgan "Bayt ul-hikma" ("Donishmandlar uyi") — o'z davrining o'ziga xos akademiyasiga aylandi. Bu muqaddas ilm dargohiga Yunoniston, Hindiston, Rum va Erondan ulkan kitoblar xazinasi keltirildi. Eng e'tiborlisi, Muhammad Muso al-Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Abbos al-Javhariy kabi daho vatandoshlarimiz aynan shu markazda ijod qilish uchun taklif etildi. Nemis tadqiqotchisi H. Zuter ta'kidlaganidek, ushbu ilm markazi olimlarining aksariyati Xuroson, Movarounnahr va Farg'ona vodiysidan chiqqan allomalar edi [2. 438-bet].

"Bayt ul-hikma" faoliyati din va fanning o'zaro ziddiyatda emas, balki bir-birini to'ldiruvchi buyuk kuch ekanligini amalda isbotladi. Jahon sivilizatsiyasiga tamal toshini qo'ygan ushbu ilmiy markazning asosiy intellektual salohiyati bizning ajdodlarimizdan tashkil topgani — milliy madaniyatimizning dunyo miqyosidagi yuksak nufuzidan dalolat beradi.

Sharq Uyg'onish davrining eng o'ziga xos xususiyati — olimlarimizning diniy va dunyoviy ilmlarni bir-biriga qarshi qo'ymay, ularni yagona bir butunlikda rivojlantirganidir. Ushbu ma'naviy uyg'unlik milliy madaniyatimizning poydevoriga aylandi. Imom Buxoriy va Imom Termiziy islom olamida e'tiqod ustunlarini mustahkamlovchi eng ishonchli manbalarni yaratgan bir paytda, Ibn Sino tibbiyot ilmini, Beruniy esa astronomiya va geodeziya sohalarini jahon miqyosiga olib chiqdi. Matematika fanida Xorazmiy tomonidan algoritm va algebra qoidalarining kashf etilishi esa butun insoniyat taraqqiyotini yangi bosqichga ko'tardi. Bu allomalarimiz timsolida ilm va imonning birlashishi o'zbekona madaniy qiyofaning asosiy belgisiga aylandi.

Islom Renessansi davrida me'morchilik, xattotlik va tasviriy san'at ham milliy kolorit bilan boyib, yuksak darajaga ko'tarildi. Bu davr madrasalari nafaqat diniy ta'lim markazi, balki aniq fanlar o'qitiladigan fundamental universitetlar vazifasini

o'tadi. Mintaqamizda shakllangan ushbu ilmiy metodologiya va ma'naviy-axloqiy mezonlar keyinchalik hatto Yevropa Uyg'onish davriga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Shuningdek, tasavvuf falsafasining keng yoyilishi xalqimizning ma'naviy dunyosini yanada boyitdi. Inson ruhiyati, kamolot va poklik masalalari milliy madaniyatimizning uzviy qismiga aylanib, "komil inson" g'oyasini shakllantirdi. Bu esa o'z navbatida xalqimizning kundalik hayotidagi bag'rikenglik va yuksak odob-axloq normalarini belgilab berdi.

IX-XII asrlarga kelib, Markaziy Osiyo me'morlik san'ati mutlaqo yangi bosqichga ko'tarildi. Mintaqaning me'moriy yodgorliklari islom dini talab va qonuniyatlari asosida shakllangan bo'lsa-da, o'zida islomgacha bo'lgan milliy an'analarni ham mahorat bilan saqlab qoldi. Bu davrda qurilish texnikasi nihoyatda takomillashdi: pishiq g'ishtdan keng foydalanish murakkab kompozitsiyali, mahobatli binolarni barpo etish, ularning tashqi va ichki ulug'vorligini ta'minlash imkonini berdi. Ravoqli va gumbazli inshootlarning ko'plab qurilishi nafaqat muhandislik yutug'i, balki milliy me'morchiligimizning dunyo miqyosidagi o'ziga xos vizual timsoliga aylandi [3. 82-bet].

Me'morchilikdagi ushbu ulug'vorlik xalqimizning ichki dunyosidagi yuksak axloqiy mezonlar bilan to'ldirildi. Milliy xarakterimizdagi andisha, mehmondo'stlik va kattaga hurmat kabi fazilatlar Islom odobi bilan chambarchas bog'lanib, millatimizning ma'naviy qiyofasini shakllantirdi. Xususan, o'zbekona "andisha" tushunchasi Islomdagi "hayo" tamoyilidan quvvat oladi. Bu fazilat nafaqat insonning ichki uyat hissi, balki o'zgalar haqini rioya qilish, jamoat tartibini hurmat qilish va yuksak ma'naviy poklikning amaldagi ifodasidir. Shu tariqa, islomiy odob mezonlari xalqimizning asriy qadriyatlari bilan birlashib, o'ziga xos milliy tarbiya maktabini yaratdi.

Islom dinining qabul qilinishi xalqimizning nafaqat e'tiqodini, balki yashash, fikrlash va dunyoni anglash tarzini ham tubdan o'zgartirib, bu yangilanishlar bevosita xalq pedagogikasida o'z in'ikosini topdi. Jamiyat halol va harom, gunoh va

savob, taqdir va qismat, hayot va o'lim hamda oxirat borasidagi tamomila yangi ma'naviy qadriyatlarni o'zlashtirdi. Ushbu tushunchalar vaqt o'tishi bilan kundalik hayot tarziga, urf-odat, an'ana va marosimlarga singib, yaxlit bir tarbiya tizimiga — pedagogikaga aylandi. Shu davrdan boshlab xalqimizning xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlari aynan shu ma'naviy mezonlar asosida shakllana boshladi [4. 62-bet].

E'tiqodning yangilanishi shunchaki nazariy hodisa emas, balki xalqning ichki dunyosini va ijtimoiy xulqini tartibga soluvchi yangi ma'naviy tizimning vujudga kelishiga zamin yaratdi. Islomiy tamoyillar xalqning hayotiy qoidalari bilan birlashib, jamiyat hayotida o'ziga xos “ma'naviy filtr” vazifasini o'tay boshladi. Natijada, ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi chegara diniy-axloqiy qonuniyatlar asosida qayta belgilandi.

Bu fundamental o'zgarishlar avlodlardan avlodga o'tuvchi tarbiya usullarini ham mazmunan boyitdi. Dinning insoniy munosabatlardagi o'rni kuchayishi natijasida har bir milliy an'ana zahirida yuksak tarbiyaviy maqsad va ilohiy mas'uliyat hissi paydo bo'ldi. Shu tariqa, o'zbek xalqining yashash tarzi yuksak axloqiy intizom va ma'naviy javobgarlikka asoslangan mukammal bir tizimga aylanib, milliy madaniyatimizning ajralmas qismiga aylandi.

Milliy tarbiya — bu xalqlarni umumiy maqsad yo'lida birlashtiruvchi, ularning madaniyati, an'analari va tarixiy tajribasini o'zida mujassam etgan murakkab jarayondir. Uning ildizlari uzoq o'tmishga borib taqalib, har bir millatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyotida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bugungi kunda milliy, madaniy va diniy qadriyatlarni o'z ichiga olgan ta'lim dasturlari yoshlar qalbida milliy ruhni shakllantirishning eng samarali vositasi hisoblanadi. Yoshlar tarbiyasida ularning shaxsiyatini rivojlantirish bilan bir qatorda, hayotiy jarayonlar va dunyo sirlarini o'rganishga qodir bo'lgan keng qamrovli bilimlarni berish nihoyatda muhimdir [5. 22-bet].

Tarbiya tizimining milliy va diniy asoslar ustiga qurilishi yosh avlodga yot g'oyalarga qarshi kuchli ma'naviy immunitetni shakllantiradi. Bu jarayon shunchaki nazariy bilim berish bilan cheklanib qolmay, inson dunyoqarashini kengaytirishga,

har qanday murakkab vaziyat va hayotiy sinovlarda to'g'ri qaror qabul qila olish qobiliyatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Ta'lim va tarbiya dasturlariga milliy o'zlikni singdirish orqali biz global dunyo shiddatida o'zligini yo'qotmaydigan, yuksak intellektual salohiyatli va irodasi mustahkam shaxslarni voyaga yetkazamiz. Shu tariqa, milliy tarbiya insonni nafaqat o'z xalqi va Vatani oldidagi burchini anglashga, balki koinot va tabiat sirlarini o'rganishga bo'lgan intilishlarini ham ma'naviy jihatdan qo'llab-quvvatlaydi.

Islom dini va milliy madaniyatimizning o'zaro uyg'unligi xalqimizning ko'p asrlik tarixiy taraqqiyotida mustahkam ma'naviy poydevor vazifasini o'tadi. O'rganilgan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, Islom ma'rifati mintaqamizga nafaqat yangi e'tiqod, balki ilm-fan, san'at va yuksak axloqiy mezonlarni olib kirdi. "Sharq Renessansi" deb ataluvchi buyuk yuksalish davri aynan islomiy qadriyatlar va ajdodlarimizning intellektual salohiyati birlashgan nuqtada yuzaga keldi.

Bugungi kunda milliy o'zligimizning ajralmas qismiga aylangan andisha, mehmondo'stlik, kattalarga hurmat va halollik kabi fazilatlar xalq pedagogikasining asosi bo'lib qolmoqda. Islom dini tomonidan ilgari surilgan ilm egallash va komillikka intilish g'oyalari yosh avlod tarbiyasida eng samarali vositadir. Bu qadriyatlar yoshlarda turli yot g'oyalarga qarshi mustahkam ma'naviy immunitet hosil qilish bilan birga, ularni zamonaviy dunyoda o'zligini anglagan, bilimli va vatanparvar shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Shunday ekan, milliy madaniyatimizni asrash va rivojlantirish — bu ajdodlarimizdan meros qolgan diniy-ma'rifiy an'analarni bugungi kun talablari bilan uyg'un holda kelajak avlodga yetkazish demakdir. Zero, din va milliy madaniyat bir-birini inkor etmaydi, balki millatning ma'naviy qiyofasini boyitib, uni dunyo sivilizatsiyasi chorahalarida hamisha yuksak martabalarga yetaklaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sagdullayev A.S O'zbekiston tarixi I kitob - Toshkent "NIF MSH", 2024. – 604 b.

2. Sagdullayev A.S. O'zbekiston tarixi, 1 kitob - Toshkent: “Donishmand ziyosi” MCHJ, 2021.-624 b.
3. Qoraboyev, Usmon. O‘zbekiston madaniyati — T.: Tafakkur bo‘stoni, 2011. - 196 b.
4. Karimova M.O. Abdullayev E.S. Ergashov U.O. “Tarbiyaviy ishlarni boshqarish”- O‘quv qo‘llanma. Farg‘ona 2025-yil. 253 bet.
5. Maqsudov U.Q. - Milliy tarbiya asoslari /o‘quv qo‘llanma / -F.: FarDU, 2025. - 166 bet.